

A SZÉPIRODALOMRÓL SZÓLÓ TUDOMÁNY ÉS A TANÍTÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a szépirodalom által lényünket artikuláljuk, az olvasással az autentikus emberi létezéshez kapunk fogódzót, azonnal felvetődik a kérdés, milyen mechanizmusok működnek a befogadói folyamatban, hogyan hat a szépirodalmi mű. Jóllehet abszolút egzakt meghatározás még nem született arra, mi a mű létezési módja; a vele foglalkozó irodalomtudományi ágazatok sok részterületet feltártak – viszonylag tartós érvénnyel.

Tudnunk kell, hogy különböző életkorban mást és mást jelent a befogadói tevékenység még ugyanazon alkotás újraolvasásakor is, mégis meg lehet állapítani azt a kritériumrendszert, amely a legáltalánosabb tájékozódást szolgálja az irodalmi mű világában. A speciális vizsgálati módszerek pedig alkalmasak arra, hogy pl. a műfajok között tájékozódjunk, tisztázzuk a vers- és prózaforma különbségeit, vagy szembenézzünk a művek keletkezésének történeti és társadalmi meghatározottságával, az időbeliség kérdésével s az alkotói személyiség objektiválódásának törvényével.

Az az életkor, amelyben előadásunk az irodalmi mű helyét keresi, a 14 – 18 év közötti időszak. Számolnunk kell azokkal a tényezőkkel, amelyek ezen ún. serdülőkor alapjait jelentik. Legfontosabb az a tény, hogy az elvont gondolkodás képessége már adott, az időérzékelés történelmi távlatú és a diák érzékeny a világra, fogékony a tudásra. A befogadói tevékenység szempontjából ez azt jelenti, hogy míg egyfelől megmaradt az élmény megélésének képessége, másfelől alkalmas az egzakt gondolkodás törvényszerűségei szerint vizsgálni az alkotást, azaz el tud sajátítani egy olyan tudományos szabályrendszert, amellyel a vizsgálat objektivitása már biztosított.

Az irodalmi stúdióban e kettősségből származó lehetőségeket kell maximálisan kihasználni. Annál is inkább, mert a művészetről szóló tudományok, művészi nyilatkozatok mindvégig tekintetbe veszik a befogadói folyamat részben élmény, részben intellektuális jellegét. Hegel pl. abból indul ki, hogy van egyfelől az érzékelhető „innenső világ”, másfelől a gondolat, amely bevilágít a „túlsó, érzékfeletti világba” kioldódva a véges érzéki valóságból. A kettő között természetszerűleg ellentét feszül. Ezt azonban fel lehet oldani a művészet segítségével. „A szellem ... létrehozza önmagából a

szépművészet alkotásait mint első kibékítő–közvetítő mozzanatot egyfelől a pusztán külsőleges, érzéki és mulandó, másfelől a tiszta gondolat között, természetes és véges valóság, illetve a lényeket megragadó gondolkodás végtelen szabadsága között." Eszerint a befogadó is az érzékiből emelkedik a tiszta gondolat világába, hiszen maga a műalkotás is ezt az utat járja be.

Az élmény felől közelít Baudelaire a híres *Az Ember – Isten* című művében: „A nyelvtan is, a száraz nyelvtan is valamiféle lélekidező varázslattá válik: a szavak feltámadnak, testet öltenek, a főnév főúri méltósággal jár–kel, a melléknév, a főnév áttetsző ruhája ragyog, mint a lazúrfesték, az ige pedig, a mozgás angyala életbe lendíti a mondatot.”

Noha a nyelvi megvalósulás aspektusából vizsgálja a mű hatását, egyértelműen kiderül, hogy a művészi folyamatban, s az azt reprodukálni próbáló befogadói tevékenységben is az átélés mozzanata a lényeg, a mű által „lendülünk” az életbe.

Így a feladat, a mindenkor irodalomtanítás feladata egyértelműen adott: megadni az élmény lehetőségét, majd átadni és funkcionáltatni az irodalomtudományos módszereket az élményt követő intellektuális befogadásban, az irodalmi megismerésben. Eleve le kell azonban számolnunk azzal az illúzióval, hogy ez maradéktalanul sikerülhet. Nem csekély ellenállás van a diákokban az objektivitás követelményével szemben, mert nehezen látják be, hogy az élmény – még ha meghatározónak is minősül az egyén fejlődése szempontjából – intellektualizált, megfogalmazott ismeretek nélkül (amelyek a műből nyerhetők) nem építhetők be felhasználható módon a létbe. Márpedig az a cél, hogy lényünkbe integráljuk a művet, ez pedig szellemi erőfeszítés nélkül nem megy.

Nyilvánvaló, hogy egyszerű fokozati különbségről van szó. Az élmény megélhetővé teszi a művet, a tudomány pedig objektiválhatóvá és integrálhatóvá.

Mondanivalónk szempontjából teljesen felesleges lenne végigtekinteni a ma (remélhetőleg e formájukban nem sokáig!) létező középiskola típusokat a szakmunkásképzőtől a gimnáziumig. Akkora különbségek vannak ugyanis a színvonalban, hogy nem is nagyon szabad tudományos igényekről beszélni. Van viszont ma is lehetőség arra, hogy az ún. magyar tagozaton vagy fakultáción felneveljük azokat a diákokat, akik eljutnak a befogadási folyamat lehetséges maximumához, s képessé válnak arra, hogy előtanulmányaik alapján e tudomány művelői legyenek egyetemi hallgatói ill. kutatói szinten. Átgondolt és következetes programot kell ehhez kidolgozni állandóan egységben látva a négy éves munkafolyamat céljait, de odafigyelni a részmozzanatok korrekt és pontos tervezésére.

Ha szisztematikusan dolgozunk, meg lehet célozni az e konferencia által is felvetett kérdésre a választ, hogy ti. kell-e „társadalmi érzékenységgű irodalmárok, poétikailag és politikailag csiszolt műelemzők képzése?”

Az első osztályban meg kell teremteni azt a légkört, amelyben természetes lesz a magas követelmény önmagukkal szemben, amelyben irodalomtudomány és társtudományok egyszerre élnek és hatnak a művek megismerésekor és a befogadói folyamatban, amelyben a műelemzés az irodalomelmélet és esztétika módszereivel dolgozik, amelyben egyaránt jelen van a történeti szemlélet, mint a művek öntörvényű létének és funkcionálásának elismerése.

A legelső lépés, hogy az emberi tudatról beszéljünk s azokról a társadalmi tudatformákról, amelyek sorába illeszkedik a művészet is mint a nembeli lényeg magasrendű kifejeződése. Ez a bevezetés teremti meg a lehetőséget arra, hogy a tudományok komplexitása mindig érvényesüljön, együtt lássuk az etika, filozófia, jog stb. közös hatásmechanizmusát. Természetesen vigyáznunk kell arra, hogy szemléletünket ne uralja egyetlen tudatforma előtérbe kerülése, mert pl. a pusztán etikai alapú műelemzés az esztétikum jegyeinek feltárását teszi lehetetlenné. Ugyanakkor a legfilozófikusabb művekben is többet kell látnunk, mint gondolati tézisek megfogalmazását. A művek létezési módjára kell koncentrálnunk, a művészség kritériumait kell feltárnunk az adott művel adekvát szempontrendszer, szabályrendszer alkalmazásával.

Meg kell ismerkednünk azzal a kódrendszerrel, terminológiával, amely a társadalomtudományokban érvényesül. Meg kell tanítanunk diákjainkat a szaknyelv, szakirodalom pusztá megértésére is. Tudniuk kell az esztétika fogalmát, a valóságábrázolás művészi módszereit, az esztétikai értékeket és kategóriákat, a szépségről és rútról való történelmi ismereteket, a műalkotások keletkezéstörténetét, benne az alkotó – mű – befogadó hármasságának viszonyrendszerét. Meg kell érteniük, mi az ihlet, intuíció, tudatosság kapcsolata a művészi tevékenységben. Tájékozódniuk kell az egyes művészeti ágak specifikus tulajdonságai között. Az irodalomról szóló meghatározási kísérleteket sorra kell gondolni, szembe kell nézni szóbeliség és írásbeliség problematikájával az irodalom történelmi útján, illetve népköltészet és műköltészet különbségeivel, tájékozódni kell a műnemek és műfajok között, a prózaforma és versforma sajátosságai között. Nagyon fontos a művészi nyelv jellegzetességeinek ismerete, mert a művet irodalomná a művészi nyelv teszi.

Hogyan alakul ki a művészet nyelve? Mitől élő, mitől plasztikus? Hogyan hat az érzékekre, hogyan hat a gondolatokra? Melyek a szóképek, hogyan funkcionálnak az

alakzatok? Mi a nyelv metaforikussága? Mind – mind megoldandó kérdések, amelyekre egyenként válaszolni próbálunk.

Aztán tisztázódnia kell, mi az irodalomtörténet, az irodalomelmélet, az irodalomesztétika, mi a nemzeti irodalom, mit értünk a világirodalom fogalmán, mi a térbeliség és időbeliség az irodalmi művekben, hogyan változik a befogadói értékelés életkor és történelmi korok függvényében.

Csak akkor kezdhethük el az irodalomtörténeti szempontú nemzeti- és világirodalom tanítását, amikor példák sokaságával próbáltuk meg az alapfogalmak tisztázását, közben szinte észrevétlenül alkalmazva és tanítva a tudományos tárgynyelvet, amely nélkül a művek objektiválása nem képzelhető el.

Munkánk eredményességét könnyűszerrel ellenőrizhetjük. A feladat lényege, hogy minden tanuló önállóan válasszon magának irodalomtudóst, akinek valamely tanulmányát úgy dolgozza fel, hogy arról szóbeli beszámolót adhasson. Tapasztalatunk szerint két havi közös munka után igen jó eredmények születnek. (Választják Schillertől Arnold Hauserig a széles európai palettát.)

A következő feladat az irodalmi mű tudományos igényű olvasásának elsajátítása. Ez körülbelül azt jelenti, hogy az első, élményszerű befogadás után képes legyen a diák arra, hogy a tudomány szempontjait felsorakoztatva elemezzen. Feltérképezze a mű struktúráját, megállapítsa, mit ért le az alkotó explicit és implicit formában, milyen jelentésrétegek rakódtak egymásra, mi az, ami csak cselekményszinten van jelen, mi a rárakódott többletjelentés, melyek a stilisztikai jellegzetességek, milyen műnemhez és műfajhoz tartozik a mű és miért, vannak-e benne konkrét értékszerkezetek stb.

Ha felvértetjük diákjainkat az elméleti tudás alapjaival, akkor elkezdhetünk közösen elmélkedni arról, mi az irodalom szerepe a nemzet és az egész világ történetében, múltjában és jelenében. Meg fogjuk érteni, hogy az irodalmi mű integrálja magában a keletkezés pillanatáig felhalmozott ismereteket az emberről, az emberi gondolkodásról, erkölcsi magatartásformákról, ugyanakkor adekvát képet ad arról a szuverén egyéniségről, aki egyedül és csakis egyedül hozhatta azt létre egyszerűen és korhoz kötötten. Objektív valóság és emberi szubjektum szüntelen egymásbajátszása tehát az alkotás, amelynek létrejötte egy bonyolult pszichológiai – gondolati folyamat a műalkotás eszméje keletkezésének pillanatától az objektiválódás, a műben való manifesztálódás befejező pillanatáig.

Feladatunk nem több, de nem is kevesebb, hogy a két területen (emberi szubjektum – objektív valóság) igyekezzünk korrektül tájékozódni, tudomásul véve azonban azt a tényt, hogy teljesen azonosulni sohasem leszünk képesek az alkotóval. Így

míg egyfelől objektív ismereteket halmozhatunk fel történetileg és életrajzilag, műfajelméletileg és stilisztikailag stb., másfelől meg kell elégednünk egy jó megközelítéssel mindabban, ami az alkotó szuverén belső világát illeti. Ha a diák megérti, mennyit kell dolgoznia azért, hogy saját befogadói szabadságát érvényesíthesse, akkor, ha biztosítjuk neki a kivívott szabadsággal élés jogát, boldogan fog dolgozni az önálló műelemző képesség megszerzéséig. El fogja fogadni azt is, hogy noha két egyforma elemzés két különböző embertől nem születhet, örömmel fogja saját téziseit igazolni mindazon feltárható ismerettel, amelyre egyáltalán szert lehet tenni.

Egész közös munkásságunk arra irányul, hogy feltárjuk az irodalomtörténet törvényeit, a társadalom, a gondolkodás, lélek, erkölcs, filozófia együttes fejlődését és változásait, s akkor a művészet vizsgálata komplex megismerési folyamat lesz, amelyben újra és újra önmagára ismerhet az ember, tanulhat életmintákat, viselkedési módokat, stílust és tartást. Nem elég csak érezni és gondolkodni, szüntelenül érezve és gondolkodva kell megélnünk a művészetet és benne önmagunk lényegét. Így jutunk el az irodalom segítségével az identitástudathoz, s így fejlődhetünk autentikus lénnyé.

Fontos feladatunk, hogy az irodalomtörténeti alapszempontú oktatás ne szűküljön csak a múlt vizsgálatára. Mert igaz ugyan, hogy látni kell a fejlődési folyamatot, de az embert alapvetően jelene és jövője foglalkoztatja. Ezért nagyon hasznos lehet bevezetni a folyóiratfigyelőt, amelynek során két–két tanuló dolgoz fel egy–egy irodalmi folyóiratot. Így általános tájékozódást nyerhetünk arról, hol tart napjainkban a magyar- és világirodalom, milyen tendenciák érvényesülnek és miért. Foglalkozni lehet a kritikákkal, elméleti tanulmányokkal is a konkrét műveken kívül. (Javasolt folyóiratok: Új Írás, Tisztaíj, Nagyvilág, Helikon, Kritika, Élet és Irodalom, Mozdó Világ).

A folyóiratfigyelő órán sort kerítünk arra is, hogy a legizgalmasabb művet vagy tanulmányt megvitassuk. A vitaszellem fejlesztéséért külön vitaórákat is tartunk. Ezeken előre megbeszélt téma megvitatása zajlik a bizonyítás, cáfolás szabályainak betartásával, s lehetőleg elfogadható konklúziók megállapításával.

A következő lépés önálló műhelytanulmány írása. Első osztály végére időzítjük ezt, a nyári szünetre. A fogalmazási készség már lehetővé teszi, hogy ha nem is teljesen tudományos nyelven, de képesek legyenek a tanulók valamely témáról hosszabb munkát írni. Fontos, hogy a témaválasztásban szabad kezet kapjanak, akkor nagyobb kedvvel dolgoznak rajta. Ehhez könyvtári kutatómunkára is szükség van, azt tanári irányítással kell elkezdeni. Ebben az első fázisban tanulja meg a diák a jegyzetek készítését, a bibliográfia gyűjtését, a tartalomjegyzék összeállítását – amellyel egyúttal szerkesztésmó-

dot is tanul, mondanivalójának pontos és koncepciózus megfogalmazását. Az természetes, hogy ez a dolgozat még sok utánérzést fog tartalmazni az elolvasott tanulmányok szövegéből, de a módszerbeli jártasság már közvetlen segítséget ad az OKTV III. osztálybeli önálló munkájához.

A cédulázás módszerének és céljának megtanítása is elengedhetetlen az önálló kutatómunkához. Jó ötlet, ha egy – egy iskolai dolgozat megírásához megengedjük, hogy előre elkészített cédulahalmazzal érkezzenek tanulóink. Így az elvégzett előmunkálatok biztosítják a dolgozott téma minőségi feldolgozását. Csak arra kell vigyáznunk, hogy az önállóság megmaradjon.

Sokat jelent a könyvszemle bevezetése is az irodalomban való jártasság megszerzéséhez. Örök probléma ugyanis, hogy a kötelező olvasmányok, legyenek bármely jó művek is, veszítenek értékükből éppen kötelező penzum voltuk miatt. Ha azonban módot adunk arra, hogy saját választásuk alapján dolgozzunk fel alkotásokat, sokat adhatunk az elemzési módszerek gyakorlása által.

Ezen programok végigfuttatása a négy éven keresztül már eredményezni fogja a mindenoldalúan képzett diákság megjelenését.

Ezek a tanulók nyugodtan állhatnak a felvételi bizottság elé, s nem lesz idegen tőlük az egyetemi munkastílus sem.

Nem szoltunk róla, de ez természetes, hogy a tanár – diák együttműködésben szisztematikusan végzett aprómunkára is szükség van, s az ismeretek állandó ismétlésére, forgatására. De az eredmény felől közelítve – érdemes!